

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертация за присъждане на научната и образователна степен „доктор” по
Професионално направление 3.2. Психология (Обща психология) на Мария Цвяткова
Иванова, департамент Психология, ИИНЧ-БАН

Тема на дисертация: Психично благополучие, религиозност и копинг стратегии

Изготвил рецензията: проф. д-р Ергюл Таир, департамент Психология, ИИНЧ-БАН

Представеният от Мария Иванова дисертационен труд разглежда проблем с изразена научна и научно-приложна стойност, който е обект не само на изследователски интерес през последните десетилетия, но запазва своята актуалност през вековете. Темата за благополучието провокира екзистенциалните търсения на всеки отделен човек, на философи и изследователи, на психолози, културолози и др. Извеждат се нарастващ брой доказателства за ползите от по-високото равнище и рисковете за функционирането на индивида и обществото в резултат на ниските равнища на психологично благополучие. Проучени са редица детерминиращи фактори на индивидуално ниво, като личностни характеристики, поставяне на цели и др., на социо-културно ниво, като ценности, икономически индикатори и др. Наред с консистентно установените резултати за ролята на личностните черти, най-вече екстраверсия и невротизъм, на високия икономически статус и някои културни рамки, налице са и редица парадокси и противоречия, които запазват актуалността на темата и провокират изследователските търсения на Мария Иванова.

Темата за стреса и стратегиите за справянето с него, освен благополучието, е друга насока в психологичните изследвания, които от 80-те години на XX век запазват своята актуалност и провокират търсенията най-вече по посока на възможностите за превенция и повишаване на устойчивостта и личностния потенциал за справяне с предизвикателствата на съвременния динамичен свят. В тази насока, дисертацията на Мария Иванова е не само актуална, но се опитва да предостави нови детерминиращи фактори, определящи справянето със стреса и подобряването на психичното благополучие, разширявайки темата през религиозните убеждения на личността.

Мария Иванова е задочен докторант в департамент „Психология“ на ИИНЧ-БАН през периода 2012-2017 г. Научните ѝ интереси са в посока на психологичното

благополучие, религиозната ориентация и идентичност, психология на религиозния опит и др., обусловено и от образованието на докторантката, която придобива магистърска степен от Богословски факултет на Софийски университет „Св. Климент Охридски“ през 1996 г., както и ОНС „доктор“ (Богословие) с дисертационната разработка „Архетипът Месия в психологичната теория на К. Г. Юнг“ през 2007 г., от същия факултет и университет.

Дисертацията на Мария Иванова е построена върху ясна концептуална основа, спазени са всички изисквания, касаещи както планирането и провеждането на психологически изследвания, така и разработването и представянето на този вид научни трудове. В структурно отношение работата е в класически вид от три глави върху общ обем от 170 страници, включващи: увод; теоретични предпоставки на разглеждания проблем; постановка и дизайн на изследването; описание и анализ на получените резултати; обобщение и заключение; библиографска справка и приложение с инструментариума и резултати от изследването. Литературните източници са 161, от които 17 на български език и 144 на английски език. В цитираната литература са отразени класически автори и съвременни изследователи в проучваната насока. Трудът е илюстриран с помощта на 28 таблици и 3 фигури.

Уводът на дисертацията, който ни предлага Мария Иванова извежда актуалността на проблема и очертава основните насоки, в които ще се разработва дисертацията – психично благополучие, религиозност и стратегии за справяне със стреса. Накратко са представени съдържанието на трите глави с акцент върху получените резултати, илюстриращи специфики в начина, по който религиозните и нерелигиозните лица преживяват усещането си за благополучие, копинг стратегиите в общ и религиозен, позволяващи извеждането на профила на религиозните и нерелигиозни лица.

В теоретичен план разработката включва основните изследвани конструкти. Представени са двете основни традиции в изследването на благополучието – хедонизма и евдемонизма, като се поставя акцент върху резултатите от дългогодишните изследвания и необходимостта от проучване на връзките между вътрешните (личностните) и външните фактори, определящи благополучието. Във фокуса на автора е евдемоничния подход и неговите основни дименсии, изведени от Карол Даян Риф: себеприемане; автономност; цели в живота; лично майсторство или спряване с предизвикателствата на живота; позитивни взаимоотношения с другите; личностно развитие, наред с инструментите за

тяхното измерване и приложение в български контекст. По същият аналитичен начин са проследени разбиранята за религиозността, основните дефиниции и компоненти: когнитивни или религиозното познание; афективни – религиозни преживявания и чувства; поведенчески - религиозна практика. Авторът отново поставя акцент върху изследванията и резултатите от тях, за да изведе основните на собственото си проучване, свързани с религиозния копинг. Задълбочено са представени и същността и подходите към стреса и стратегиите за справяне, за да се обоснове собствения избор на модела и инструмента на Карвър и колеги.

Осъщественият от Мария Иванова теоретичен обзор е илюстрация за добро познаване на проблема и успешно разграничаване на специфичния аспект, който ще се изследва. Доказателство в тази насока е релизираната последна част на обзора, посветен на връзките между изследваните конструкти. Цитирани и анализирани са редица изследвания относно връзките на психичното благополучие с копинг стратегиите, религиозната ориентация и религиозния копинг, които извеждат и теоретичните предпоставки на собственото изследване.

Във втората част на дисертацията са представени теоретичната постановка и модела на изследването, като ясно са формулирани целта, задачите и хипотезите на емпиричното изследване. Целта се извежда като проучване на психичното благополучие при религиозни и нерелигиозни лица във връзка с прилаганите от тях копинг стратегии, операционализирана чрез осем конкретни задачи. Най-общо се допуска психичното благополучие на индивидуално ниво да е свързано с прилаганите копинг стратегии, различни при религиозните лица в сравнение с нерелигиозните. Изведени са 4 частни хипотези, проверени при извадка от общо 305 лица, като в основното изследване са включени 192 лица.

В съответствие с целта и издигнатите хипотези е подбран и набор от инструменти, включващи количествени и качествени методи. Приложени са следните въпросници: Кратка форма на скалата на К. Риф, адаптирана за българските условия от Калчев (2014); Въпросник за предпочитани стратегии за справяне със стреса, адаптиран за българските условия от Русинова-Христова, Карастоянов (2000); Въпросник за изследване на стратегии за религиозен копинг (Pargament,1990) и Въпросник за измерване на вътрешна и външна религиозна ориентация (ROS; Watson & Ventis, 1982), адаптирани от автора за настоящото

изследване. В качествено план са реализирани фокус група и анализ на материали и публикации в он-лайн общности.

За проверка на надеждността на методите са използвани факторен анализ и анализ на надеждността, а за проверката на издигнатите хипотези е реализирана чрез честотен, корелационен, дисперсионен и регресионен анализ. Проверката на факторната структура на избраните методи, както и вътрешната консистентност на скалите представя премливи характеристики за повечето от тях за целите на изследването.

Богатият инструментариум предполага и множество резултати, които са логично и последователно представени в три глави, следващи основните допускания в дисертацията. Получените количествени и качествени резултати са обобщени в края на съответните глави и в отделна част на дисертацията. Като цяло резултатите потвърждават общата хипотеза на изследването, че психичното благополучие на индивида е свързано с прилаганите от него копинг стратегии. Получените от Мария Иванова резултати, за разлика от изследвания в други култури, установяващи по-високо психично благополучие при религиозни лица, не представят доказателства в тази насока. Налице се по-високи резултати по почти всички компоненти на психичното благополучие при нерелигиозните лица, като съществено различие се отбелязва по отношение на скалите „себеприемане“ и „позитивни взаимоотношения“. Настоящите резултати могат да се дължат на по-малката и случайна извадка, но могат да отразяват и специфичен културен признак, характерен за лицата, които са православни християни или тези, които са не толкова религиозни. Полът, също се оказва характеристика, определяща психичното благополучие на индивида, като нерелигиозните жени се отличават с по-високо общо благополучие (най-вече автономност и себеприемане), докато при религиозните лица, мъже са с по-високо благополучие в сравнение с жените.

Установяват се съществени различия в използваните копинг стратегии в зависимост от религиозността и пола на изследваните лица. Очаквано, налице е различно приемане от на копинг стратегията „Обръщане към религията“, като при нерелигиозните лица тя е възприемана като пасивна и емоционално фокусирана, докато при религиозните тя има амбивалентен характер (и активно колаборативна и като пасивна, защитна реакция). Религиозните лица в по-голяма степен използват активната стратегия целенасоченост, но и емоционално фокусирани стратегии като приемане и психическа дезангажираност.

Нерелигиозните и религиозните лица се доближават в предпочитането и прилагането на стратегии като активно справяне и планиране, както и в позитивно преосмисляне.

Психичното благополучие, според получените резултати, е значимо свързано с прилаганите от религиозните и нерелигиозните лица общи копинг стратегии в зависимост от тяхната активност/пасивност. Активният тип стратегии, като активно справяне и планиране, позитивно преосмисляне, приблизително еднакво прилагани от религиозните и нерелигиозните лица, са съществено свързани с психичното благополучие. Пасивният тип стратегии (психическа дезангажираност, приемане) се прилагат в по-голяма степен от религиозните лица и са свързани са негативно свързани с психичното благополучие. Пасивните копинг стратегии и търсенето на подкрепа в религията се очертават като негативно свързани с психичното благополучие преди всичко при нерелигиозните лица.

Сред предпочитаните религиозни копинг стратегии се открояват „духовната подкрепа“ и „вероуचितелното осмисляне“ при религиозните лица, които второто е не само специфично изведен аспект в настоящото изследване, но благоприятства психичното благополучие, най-вече по отношение на „овладяване на средата“ и „цел в живота“. Частично се потвърждава хипотезата за по-високо психично благополучие при лица с интернална религиозна ориентация и не се потвърждават очакванията за значима негативна връзка между екстернална ориентация и психичното благополучие.

Получените резултати са интерпретирани сполучливо от Мария Иванова и очертават специфики в начина, по който религиозните и нерелигиозните лица преживяват усещането си за благополучие и копинг стратегии в общ план и в отделните му аспекти, като представят ролята на индивидуалните и културните характеристики, обобщени и в профила на религиозните и нерелигиозни лица. Представена е комплексната и нееднозначна роля на религиозността като индивидуален предиктор на психично благополучие, очертавайки нови насоки за изследвания относно влиянието на вярата в човешкия живот при справянето с различни стресиращи събития или като цяло за психичното му благополучие.

Обобщено, представеният дисертационен труд е цялостно и завършено теоретично и емпирично проучване, което има своите научни и научно-приложни приноси. Сред тях заслужава да посочим: 1) интегративен модел на изследване, насочен към изучаване на психичното благополучие и ролята на интернална и екстернална религиозна ориентация в рамките на православната християнска идентичност, включващ разкриване на

регулативната функция на общите и специфични копинг стратегиите; 2) методологичен, свързан с адаптацията за български условия на инструменти за измерване на религиозния копинг и религиозната ориентация; 3) изследователски, базиран на установените резултати, очертаващи религиозността като индивидуална характеристика, свързана с психичното благополучие и с прилагането на специфични религиозни стратегии, които се намират в определена съгласуваност с общите копинг стратегии и др.

Представеният автореферат адекватно отразява дисертационната разработка, като включва и приносите на разработката. Публикационната активност на Мария Иванова е реализирана чрез 4 статии на български език, една от които самостоятелна. Публикациите представят основни части от модела и резултатите на изследването, реализирано в рамките на дисертационната разработка в разпознаваеми национални научни издания и форуми.

В заключение, смятам, че представената дисертация е самостоятелно теоретично и емпирично изследване със собствен научен и приложен принос за: запълване на празнотите при проучване на религиозната ориентация и копинг като предиктори на психичното благополучие при православни християни; представяне ролята на индивидуалните и социо-културните характеристики, оформящи профила на религиозния и нерелигиозния човек в контекста на изследваните копинг стратегии и психично благополучие, очертавайки нови насоки за изследвания и дискусия. Разработката представя способностите на докторантката да осъществи задълбочен и аналитичен теоретичен преглед, като основа за комплексно проучване на изследваните конструкти, да планира и проведе емпирично количествено и качествено изследване, чиито резултати коректно да опише, като изведе техния принос. Всичко това ми дава основание с пълна убеденост да предложа на уважаваните членове на Научното жури да оценят дисертационния труд положително и гласувам с „Да” за присъждане на образователната и научна степен „доктор” по професионално направление 3.2. Психология (Обща психология) на Мария Цвяткова Иванова.

06. 03. 2021 г.

Рецензент:

(проф. д-р Ергюл Таир)